

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.4.4>
УДК 821.161.2-14.09

Микола Васьків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Ісаакяна, 18, Київ, 01135, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>
mykola.vaskiv@knu.ua

«КОЛИ КОХАННЯ ВПЕРТО ПРОСИТЬСЯ У ВІРШ»: ПАВЛО МОВЧАН ЛЮБОВНО-ЕРОТИЧНИЙ

Актуальність статті зумовлена зосередженістю на нових аспектах творчості класика української літератури ХХ–ХХІ ст. Павла Мовчана (1939 р. н.) — любовно-еротичних мотивах, які суттєво доповнюють розуміння його поетичного світу. Предмет дослідження зумовили специфіка інтимної лірики П. Мовчана та її роль у творчості поета й в українській літературі. Проблематика статті зосереджена на нерозривному зв'язку любовно-еротичних мотивів із комплексом домінуючих мотивів творчості поета, на їх вагомій ролі в доробку митця, на оспівуванні кохання як апофеозу окремої екзистенції, а втрата кохання сприймається як втрата сенсу окремого буття. Для вирішення цієї проблематики застосовуються біографічний, психоаналітичний, компаративний, герменевтичний і формальний (філологічний) методи дослідження.

Результати дослідження. Поет оспівує кохання як вершинний момент буття ліричного героя, спогади про нього, про ідеалізований образ коханої проходить через усю його творчість. На шляху кохання виникають різні перепони, що спонукає сприймати його як солодку муку, і це споріднює П. Мовчана з багатьма поетами минулого й сучасності. Із плином часу почуття не згасають, усе більше викристалізуються. До ліричного героя приходять усвідомлення непоправності втрати, сприйняття коханої як найбільшої цінності, яку вже неможливо повернути в реальному житті, але можна зробити це у спогадах, сновидіннях, видіннях тощо.

Кохання для ліричного героя Мовчана — це нерозривне духовно-тілесне єднання, тому еротика, сексуальність, статевий акт є невід'ємними складниками його любовної лірики. Поет передає це в настільки метафоричній, завуальованій формі, що її не зрозуміли чи не захотіли відчитати цензори радянської доби, яких націлювали на боротьбу з будь-якими проявами еротики, котру тоді називали «порнографією». Святість духовно-тілесного єднання для поета виявляється в тому, що його кохані найчастіше отримують ім'я Марія, асоціюючись вряди-годи з образом Божої Матері. Любовно-еротичну наснаженість у віршах поета отримують символічні образи змія, яблука, суніць, павутинки тощо. Кохання в поетичному світі П. Мовчана є короткою миттю в неосяжному потоці тисячоліть історії неживої й живої матерії й енергії, але це найдорожча, найцінніша мить, яка надає сенс для людського буття.

Ключові слова: Павло Мовчан; лірика; ліричний герой; любовно-еротичні мотиви; образи-символи; оніричні образи.

Від радянських часів утвердилась ієрархія ліричних мотивів і тем із обов'язковою послідовністю, за їх «вагомістю», яку підхопили й некрітично відтворюють «незаангажовані» літературознавці доби Незалежності. За цією ієрархією, першими йдуть філософська, громадянська, політична, публіцистична лірика, а вже десь далі, на маргінесі, згадуються лірика пейзажна, «інтимна», сатирична, що цілком узгоджувалося з постулатами штучно сформованої в СРСР марксистсько-ленінської естетики: «Крім жанрового, побутує і проблемно-тематичне членування лірики, що передбачає такі її різновиди, як громадянська, філософська (більш точно: філософська), інтимна, пейзажна та ін.» (Бондар, 1995, с. 190). Такий поділ за мотивами (чи проблемно-тематичний, за термінологією М. Бондара) Б. Іванюк називає «шкільною» класифікацією (2001, с. 293),

бо її неухильно, з чіткою послідовністю від «важливіших» до менш важливих чи ледь не «дріб'язкових», «приватних», дотримувалися й дотримуються автори шкільних і вишівських підручників, посібників, навчально-методичних рекомендацій тощо.

Щоправда, повна відмова від мотивної (тематичної, проблемної) класифікації лірики (Б. Іванюк наводить кілька прикладів «альтернативних» класифікацій із боку різних європейських теоретиків) видається теж невиправданою, бо характеристика мотивів дає можливість широко окреслити змістовно-образне наповнення окремого ліричного твору чи творчості поета загалом. Й аналіз творів чи творчості підтверджує, що для різних митців слова є різними пріоритетами й ієрархії мотивів. Якщо йдеться про якомога адекватніше осягнення творчості окремого поета,

її вивчення в школі чи ЗВО через мотивний аналіз, то передусім важливо виокремити домінуючі мотиви. Зрозуміло, що в ліриці XIX століття й, особливо, XX та XXI століть абсолютна більшість ліричних творів — багатомотивні, попри невеликий обсяг поезій, отже, тоді йдеться про виокремлення домінуючого кола мотивів і їх взаємопов'язаність і взаємоперехід.

Також у кожного читача є власні пріоритети, якими він керується у виборі ліричних текстів, тому не зважає на вибудовані дослідниками схеми. Споконвічне почуття кохання належить до таких пріоритетів, любовно-еротична поезія є невід'ємною частиною лірики як роду, її основою для абсолютної більшості реципієнтів. Така поезія єднає поетів і читачів усіх часів і народів. Бо в кожного кохання переживання його перипетій є індивідуальним і неповторним, але так само кожен читач шукає в ліричних версах споріднені почуття, емоції, найдрібніші спільні моменти й порухи, можливо, «підказки» до подальших дій чи уникнення помилок тощо.

Відповідно важко знайти такого поета, який би оминув тему кохання чи якого би оминуло кохання та його відтворення у віршах. Можна би сказати, тому що передусім такої поезії чекають від нього читачі. А можна сказати й по-іншому: поет і читач — люди, які мають чимало спільного, зокрема любовно-еротичні потяги для них усіх є якщо й не визначальними, то дуже вагомими протягом усього життя. Перевага поета, справжнього поета, в тому, що він уміє відтворити, через неповторну індивідуальність узагальнити свій досвід любовних переживань як досвід багатьох. Чи не звідси зродилася цитата, винесена в заголовок статті? Чуйні дослідники добре це вловлюють і віддають належне «інтимним» мотивам у творчості таких митців.

Стан розробки проблеми.

Є таким справжнім поетом кохання і Павло Мовчан. Парадокс полягає в тому, що про його любовно-еротичну лірику літературознавці та критики фактично ніде не згадують. Може, дослідників творчості П. Мовчана було й не так багато, але абсолютна їх більшість — знакові фахівці, провідні українські «лірикознавці» (І. Дзюба, М. Слабошпицький, Ю. Ковалів, В. Базилевський, М. Жулинський, О. Хоменко, Н. Костенко, Л. Мороз, В. Моренець та ін.). Їхні публікації зібрані у виданні «Цілюща сіль самопізнання: статті про Павла Мовчана і його поезію» (Васьків, 2023). Уважне прочитання цих статей, рецензій, есеїв свідчить, що їхні автори вважали П. Мовчана провідним поетом доби, виокремлюючи космізм його лірики, філософське осягнення часу, матерії, плину й сутності історії світу і людства, українства як органічної частки світу й людства, довершеності та краси довкілля, кожної його миті, безмірна цінність якої визначається швидкоплинністю й неможливістю повторення та може зберегтися лише в людській пам'яті, а ще в незримих знаках

як відбиток у незнищенній матерії незнищеної енергії.

Проте ніхто з провідних, прозірливих літературознавців і критиків не побачив у творах Павла Мовчана любовно-еротичних мотивів або дослідники його творчості вважали такі мотиви принагідними, спорадичними, ледь не випадковими. Мабуть, вагомість Мовчаної поетичної концепції світобудови, вічного й неповторного руху матерії, взаємопереходу, синтезу й боротьби чотирьох правічних стихій, часопростору, нікчемної й водночас вагомої ролі кожної людської екзистенції в нескінченній низці тисячоліть для минулого, сучасності й майбутнього, трагічної й величної української історії, первнів української ментальності справили на дослідників його творчості настільки потужний вплив, що «інтимна» лірика поета випала з їхнього поля зору.

Загалом творчий доробок Павла Мовчана доволі осяжний — до тисячі творів, від розлогих поем на десятки сторінок до мініатюр на два катрени. «Інтимна» лірика загубилася серед цього огрому, однак зведення її в одну збірку (Мовчан, 2024) в результаті дало близько сотні творів — більше ніж достатньо для будь-якого поета з реноме співця кохання. Очевидно, любовно-еротична лірика не належить до провідних мотивів творчості Павла Мовчана, як і не є вторинною, спорадичною в його доробку, а органічно вписується в його нерозривний, синкретичний комплекс мотивів.

Основні результати дослідження. Вічний конфлікт короткоплинного людського життя й історичної безкінечності, її таємничих мінливих закономірностей, малопомітність чи непомітність людського буття в цій безкінечності становить основу значної частини поезій Павла Мовчана. Його ліричний герой найчастіше примується з невблаганним поступом часу та минулістю й миттєвістю власної екзистенції. Але не відмовляється від минулого й миттєвого.

Про Мовчана можемо сказати, як і про багатьох відомих і маловідомих поетів, що він — співець кохання. Найцінніші ті відчуття, коли «За кожним віддихом летить / кохання мить, кохання мить» (Мовчан, 1999а, с. 222), коли «Ти — доле моя у країні живих. І пристання. / Знемігся язик мій щомиті тебе покликать: / для ймення твого я випив повітря останнє, / для з'яви тебе в уяві моїй — вже повіки / тремтять...» (1999а, с. 438)], коли «Ти — солодощі й пожадання, / ти — плесо, біле від лілей, / стільник, защедрений коханням, / нестерпне світло для очей...» (1999а, с. 594), коли «Нічого не привласнив про запас, / лише тебе, любове, я примислив. / І шепотів, і думав: ти — моя... / Ввібрав тебе у зір, вдихнув в легені» (1999b, с. 308)... І таке сприйняття кохання, навіть якщо воно залишилося в далекому минулому, притаманне як раннім віршам поета, так і версам уже доволі «зрілого» П. Мовчана.

Апогеєм кохання стає злиття закоханих воєдино, ніби спільне взаєморозчинення: «Бо заблукали ми — ще й як! / Одне ув одному» (1999а, с. 135); «Не відокремитись, а злитись, / не відступитись, а прийти / до того дня, до тої миті, / коли ти — я, а я — це ти» (1999а, с. 531). Якщо врахувати захоплення поета містичними вченнями й теоріями, то виникають аналогії з розчиненням вірянина в Божій величі, в Абсолюті, а отже, між закоханим і вірянином, між коханою й божеством. Тому закоханих не можуть розділити ні час, ні відстань, бо їх єднає містичний зв'язок, міцніший за фізичний контакт чи його відсутність: «Ой, ну що ті віки та замки заржавілі — / із твоєї руки волокно заметілі / простягнулось, як міст, до мого вікна <...> // Так із ночі у ніч...» (1999а, с. 135).

Важко повірити, але таке життєствердне оспівування кохання, радісне сприйняття його найвищою, найвеличнішою точкою буття ліричного героя в абсолютній більшості творів — це спогади про минуле, повернення й уживання в те минуле. Через те історії кохання — це історії втраченого кохання, особисті трагедії, в кращому разі — драми. Спочатку, в ранніх віршах, розставання з коханою, втрата великого почуття сприймалися як нормальне явище бурхливого життя, коли широкий світ зманює ліричного героя в пошуки, в мандри: «Ти там стояла і мене чекала. // А я! Хіба вина моя, / Що весняний неспокій // Мене, бездумного, повів в далечінь» (1963, с. 23). Ліричний герой (за яким можемо вбачати самого поета, але не лише його) відчуває певну провину в тому, що дівчина не дочекалася його, вийшла заміж за іншого, що все могло бути інакше, але це ніби мимохідь, поміж іншим, без надмірного надриву: «А може, й так. А може, й дійсно винен, / Що прогуло весілля по селі» (1963, с. 23). Та потім приходиться усвідомлення, що щире почуття залишилося в гармонійному світі коханої й дерев, а він опинився самотнім у світі, де «чорнів гудрон» і де «труба гуділа металева», тому проймає його «сум... мов після похорон...» (1999а, с. 554).

Поет і його ліричний герой усвідомлюють і нібито приймають як закономірність швидкоплинність, минуцність кохання, як і всього сущого на світі, що є одним із домінантних мотивів лірики Павла Мовчана: «все суще на світі, геть все видозмінює час. / Кохана, чому твої пучки зів'яли, / незгарбляться руки і погляд порідшав — чому?» (1999а, с. 311). Але чи можна насправді примиритися з утратою щирого кохання? Тому ліричний герой намагається бодай затримати «слухом любові тонку павутинку» (1999а, с. 311), а усвідомлення того, що «яка ж ти швидка, мимойдуча любове!», сприймається як слово, що «у горлі обвуглене корчиться» (1999а, с. 172). Ще нібито спокійне розуміння, що все тече, все змінюється («Нічого, любове, минається й світ, / заскалки розтануть колись, наче лід, / і душу омийуть, підсиливши зір...» (1999b, с. 52)), із часом набуває

все трагічнішого відчуття, бо ліричний герой усвідомлює: повернути колишнє кохання неможливо, а найкраще в його житті вже було й минуло: «Жалка трава пече... і ти печеш, мов докір: / ні пам'ять відхилить, ні мовою згасить... / І чую, чую я, який підступний спокій, / під попелом долонь забутий жар горить...» (1999а, с. 595). Ліричному героєві залишається тільки шкодувати, що свого часу не віддавався кохання до кінця.

Докори собі є одночасно вже котрим визнанням величі давнього почуття, коли кохана безповоротно в минулому, втрачена, але почуття до неї не зменшується, а навпаки, зростає: «Простіть мене, простіть, що був такий скупий, / бо навіть кругле “лю” у горлі застрявало» (1999b, с. 48); «Любове, чому я тебе не побачив? / Отам коло тіла, що любе тобі?...» (1999а, с. 607). Усвідомлене відчуття незворотності втрати зроджує нотки спротиву і навіть більше — внутрішнє карання, жаль через власну легковажність, самозакоханість, переконання, що втрати є незначущими, а попереду — ще роки й роки, а з ними — ще не одне кохання.

«Тричі мені являлася любов», — писав Іван Франко. Не знаємо, чи тричі, чи й більше. Так само не знаємо, скільки ж кохань являлося в довгому житті Павла Мовчана. Можливо, й не конче це знати, бо важливішим є те, як ті щасливі моменти долі поет сприйняв тоді та сприймав потім, як відтворив їх у своїх віршах. Якщо ж зайшлося про Франка, то дуже цікавим є те, що, як і в його поезіях, утрачене кохання у творах Мовчана набуває оніричних форм, приходиться до поета у снах, мареннях, видіннях. Це може бути провіщення втрати коханої: «Мені приснилось те, що було явним: / ти була з іншим у моєму травні, / ім'ям чужим ти кликала мене» (1999b, с. 53).

Та переважно це неконтрольовані спогади про минуле («який солодкий сон, / який він не пробудний» (1999b, с. 90); «І ці знайомі доторки тепла, / у сутні тоненькі rischi світла / засвідчували — ти вві сні була: / прийшла і вийшла з мене непомітно...» (1999b, с. 244); «Ти ж сміялась, вмовившись на хмарі, / уві сні, уві сні, уві сні...» (1999b, с. 253)), які навіть можуть бути небажаними в реальності, бо завдають нестерпного болю: «ти відчахнулась уві сні від ребер...» (1999b, с. 308); «Душа твоя не коло мене — / в безбарвних снах тебе нема...» (1999b, с. 289); «То промайнеш в юрмі, то виринеш зі сну» (1999b, с. 296). Поет доходить до того, що намислює сновидіння коханої, сподіваючись, що її теж навідує хоч би оніричні спогади: «Хто, любове, ну хто тобі сниться? / Снівся я... та давно перестав...» (1999b, с. 253); «Упізнаєш мене вві сні / і видихаєш: — Мій коханий!...» (1999а, с. 589). Складається враження, що закохані продовжують спілкуватись у спільному віртуальному світі сновидінь, там відбуваються спонтанні зустрічі їхніх душ, там вони потрапляють у щасливе минуле.

«Легкість» прощання з коханням у перших віршах усе більше й більше з часом переходить в усвідомлення того, що втрачено найцінніше, найважливіше в житті. Щоправда, у віршах драма розлучення певний час ще поєднується зі сподіваннями, що можна повернути втрачене, виправити непоправне: «я не спішу і спотикаюсь. / Воскресни усмішкою вмиль! / Чекаю...» (1999а, с. 34); «І може, ще знайдемо ягоду пізню, / оту солодинку, що зводить уста?...» (1999а, с. 106). Ще по-філософськи спокійно, мудро сприймається усвідомлення, що можна пробувати відродити минулі почуття, але вони вже не будуть такими щирими й високими, як колись: «Дві стежки в траві протолочимо різно, / і ягоду в жменях... та тільки не та» (1999а, с. 106).

А далі драматична напруга все наростає, набуває трагічних відтінків. Ліричний герой не хоче й не може розлучатися з коханням попри усвідомлення його повної, безповоротної втрати. Так, кохання втрачено, згадки про нього змушують героя постійно каратися. Спочатку думки і спогади про минуле кохання, як і в Петрарки, стають мукою, але солодкою мукою: «Був поклик солодкий, солодкою — мука» (1999а, с. 438); «В'язень в коханні, в солодкім стражданні, / муки мої, як вино, втіхдайні» (1999а, с. 185)... Однак поступово солодкість зникає, залишається лише біль, горе непоправної втрати: «Навіть печаль належить не мені, / а тільки біль, бо голос мій, як рана» (1999b, с. 308).

І по очах твоїх читаю певно: мука...
Бо промина-мина замилування час...
Коротка ця струна, а звук такий високий,
і щемом віддає, відлунює здовкіл.
(1999а, с. 600)

І час від часу спогади коливаються від безбарвного сприйняття, бо все вже ніби вигоріло («Гукнеш: — Лю-бо-ве! — / порохно / розсиплеться, мов хмара біла... / Не клич того, що вже давно / було, аби не розлетілось» (1999b, с. 58)), до страшного від болю й муки крику («Мене цієї ночі вмерло так багато, / так, ніби мову я раптово втратив, / забув усі імення та слова» (1999b, с. 53)).

Від певного часу кохання постає в рядках П. Мовчана як минуле чи давно минуле, але незабутнє почуття. Спогади сповнені мук, страждань («Я скреготом зубів та зойком заплатив / за повноту чуттів, за всі слова нужденні» (1999b, с. 48)), але вони ж дають змогу вкотре пережити все знову, хай на мить відродити висоту й силу кохання («У пам'яті моїй твій образ / збільшивсь втричі» (1999b, с. 87)). На згадку приходять вірші В. Сосюри, який усе життя повертався до першого кохання, до тієї, яка не дочекалася його, поки він проходив через криваві перипетії Української революції 1917–1920 років. Ліричний герой Сосюри то підносив кохану до рівня божества, то закликав усе повернути, то ностальгічно

усвідомлював безповоротність втрати, пробачав і навіть благословляв кохану, то частенько кидав у її бік прокляття, зневагу через непробачну зраду.

Ліричний герой П. Мовчана теж інколи звинувачує кохану в нещирості почуттів, у підступності: «Хвилясто за пазуху ти заповзала / і грілась, і гріла отруйний жальник, / і помста в устах визривала оспало, / роздвоював мову солодкий язик» (1999а, с. 562); «Вуста солодкі на меду, / проте в словах — отрута...» (1989, с. 94). Однак таких звинувачень у край обмаль у віршах Павла Мовчана, значно частіше він кидає докори собі («тих відцуравсь, кого любив»), аж до звинувачень у лицемірстві, егоїзмі, хтивості тощо:

Бо я викрав життя, не вчинивши крадіжки,
і коханням нарік неспокутливий гріх.
І чоло увінчало не світло, а ріжки,
і роздвоєні ратички грузнуть у сніг.
Лагомінець, ласун, у зажерності хтивий
волю плоті чинив, слугував їй, як міг,
і жилось ніби прямо, та думалось криво,
усолоджував дух на заламах доріг.
(1999а, с. 232)

Такого самокатування, каяття у В. Сосюри щось не пригадується. Але цей поет залишає враження передусім співця кохання, що залишилося в минулому. Співцем такого кохання могли би ми назвати й П. Мовчана, проте домінують у нього інші мотиви, а любовно-еротичні вірші сприймаються як принагідні краплі, ледь не обов'язкове (чи зобов'язуюче) звернення до них, бо ж який справжній, великий поет без «інтимних» мотивів? Проте Мовчанове кохання органічно вписується в його філософські, історіософські вірші, бо, як і все на світі, воно скороминуще, залишається тільки в пам'яті, а його відгомін у світі — мізерний, лише якісь майже непомітні енергетичні знаки.

Відмінність, однак, ще й у тому, що ліричний герой змирився з минулістю всього на світі, зокрема й самого себе («Мене ти вже не ждеш... Я й сам не жду нікого...» (1999b, с. 296)), проте не може змиритися з утратою кохання, хоча й усвідомлює закономірність його минулості. Тому розпачлива констатація остаточного, повного, без краплинки надії, відходу кохання в небуття є одночасно й розпачливим визнанням неможливості забути минуле, розпачливим прагненням хоч би віртуального тривання всепоглинального почуття:

О сестро, любове, ні слову не вір! —
назустріч долоням полова летить,
а скалки холонуть, і погляд болять:
крізь тебе я бачу обличчя бліде...
Нічого... Нікого... Ніколи... Ніде... (1999b, с. 52)

Трагізм утраченого, але не забутого (ніби вчора) кохання у творах Павла Мовчана сублімується

в імені «Марія». Можливо, є якісь асоціації з Матір'ю Божою (святість коханої, а отже, й святе кохання; «ще день минув — о радуйся, Маріє!» (1999b, с. 74)). Ідилічні мрії ліричного героя про можливість щасливого кохання вивершуються коліскою, очікуванням народження сина, який ошчасливить довкілля: «Допоки ти спав, прожила я потрійно: / за себе, і тебе, й за те, що у лоні було / мачиною-іскрою (тихе життя самостійне)» (1999a, с. 439); «в жіночій лоні проростати / вже почала тужава брость...» (1999b, с. 383). Можливо, це ім'я тієї, яка вивищується в пам'яті над іншими коханими й накладається на їхні імена. У віршах інколи зринають інші імена (Надія, Ганна; «Імення твоє було інше, Маріє» (1999a, с. 106)), але Марія — понад усе, й це ім'я синтезує в собі непереборне, найвище кохання із трагедією неможливості повернути його.

Саме таким постає образ Марії-коханої в поезіях «Марія», «Гірка Марія». Із почуттям святості кохання та з безмежним болем від почуття остаточної його втрати асоціюється це п'ятиразово згадане ім'я в поезії «Озирнись, за тобою березові крила вогніють...» (1999a, с. 350). Весь світ обожає разом із ліричним героєм кохану: «і кущиком трава збігає з косогору / уславити тебе, бо ти — вода в струмку. / Ма-рі-є-є...» (1999a, с. 174). Це було «тоді». А зараз, через багато років, Марія асоціюється лише з болем і стражданням:

Невже ж це ти, Марієчко, невже? —
кажу, немов роздмухую жарину.
І, губи розціпляючи ножем,
твоє ім'я виймаю, як вуглину. (1999a, с. 586)

Попри святість кохання, святоблिवе ставлення до коханої почуття ліричного героя П. Мовчана не є лише платонічними. Велич кохання, його сила у творах поета постають як синтез цнотливих почуттів із тілесним єднанням. Невипадково мотиви кохання, «інтимні» мотиви Мовчаної поезії названі в статті любовно-еротичними:

Еротична лірика — ліричні твори, в яких інтимні переживання мають загострену почуттєвість, підвищений інтерес до проблем статі. На відміну від своїх близьких різновидів — інтимної лірики та любовних пісень, що переймаються тонкими сердечними переживаннями й романтизацією їх, еротична лірика безпосередньо охоплена пристрастю невтоленого лібідо, діонісійським шалом тілесного вчування. (Ковалів, 2007)

Ю. Ковалів констатує, що твори еротичної лірики в українській літературі «траплялися не часто». Він називає лише імена поеток Раїси Троянкер, Антоніни Цвід і Олесі Мудрак. Із повним правом науковець міг би додати до цього ряду й ім'я поета Павла Мовчана.

Якщо продовжувати аналогії з іншими поетами, творами, то тут цілком доречно буде порівняти любовно-еротичні вірші Павла Мовчана з біблійною «Піснею пісень», у якій звеличення краси та цноти Суламіти поєднується з її та коханого пастуха прагненням злитися фізично, із символічно-еротичним оспівуванням краси її тіла, як і краси «молодого».

Так само ліричний герой Мовчана в захваті відтворює красу коханого тіла: «Вгинаєш ти стегнами сутінь хвилясту, / і світло у зір мій вганяється жарко» (1999b, с. 290); «Дві лінії спокуси-во-хвилясті, / а решта все — молочна білизна...» (2015, с. 597). Тому так органічно «В складках овчини, в кучериках вовни / пальці намагаються ніжність гріховну...» (2015, с. 588), за цим настає «Хтине занурення в згубу медову — / тіла бджолиного в жовть бурштинову...» (2015, с. 588). Як у «Пісні пісень» є описи тіла, взаємного прагнення до з'єднання з тілом коханого, так і в поезіях Мовчана аналогічні образи та прагнення відтворюються метафорично, завуальовано, з використанням традиційної та нетрадиційної символіки, алегорій. І все це — балансування на межі, коли можна відчитати «хтине занурення» в лоно, а можна сказати, що йдеться про бджолу на квітці, яка метафорично навіює еротичний образ.

І все-таки викликає здивування, як пильні редактори, видавці радянської доби пропустили ці вірші до друку, не звинувативши поета в «порнографічності». Зараз ми цілком спокійно сприймаємо високу Мовчанову еротіку, яка видається абсолютно цнотливою на тлі того, що потрапляє інколи до рук читача. Але відтворювати тоді — хай і глибоко завуальовано, алегорично — сексуальне (яке страшне для радянської доби слово!) єднання («і перейшла моя сопілка / в живу калинову плоть» (1999a, с. 25); «очеретина, гілка калинова, / і твердість власна, жильна, косяна / занурена, загорнута в гріховну / потульну плоть солодку, вогняна / вібрує шкіра...» (2015, 572)), оральні пестощі («Та губи шукають медвяного лона, / язик пам'ятає, що то молочай, / та й з часом стає все медове солоним» (1999b, с. 280)), і це закарбовується в пам'яті настільки глибоко, що й у спогадах через роки «язик обпіка молочаю ковток...» (1999b, с. 280)) було вкрай ризиковано.

Чомусь ні редактори, ні критики, ні читачі цього не зауважували. Можливо, не хотіли бачити чи боялися навіть подумати, тим паче — сказати вголос, що таке їм намарилося у двозначних рядках? А можливо, сприймали статеві стосунки лише як подружній обов'язок і не мали навіть уявлення про те, що існують якісь любовні пестощі, негріховність милування коханим оголеним тілом? Поет же твердив: «О Маріє, збагни, що земна наша плоть / переповнена вщертно безсмертям!» (1999b, с. 350), — і шкодував лише за тим, «Чому не розчинивсь в твоєму лоні? / Чому не загубився в глибині / твого ества, що світиться

гріховно, / привабливо й погибельно мені...» (2015, с. 597).

Щоправда, ліричний герой (а отже, значною мірою й автор) не завжди сприймає тілесне єднання як святості в душі «Пісні пісень», усвідомлюючи власну, чоловічу, гріховність, спрямовану на отримання тілесного, хтивого задоволення: «Недосконалий я: зісподу росте вовна. / Я серце пощербив давно. І плоть моя щертовна» (1999а, с. 592). На схилі років, коли тіло спадає на силі, поет повторює цю думку: «плоть готова вже приймати муки / за надмір жару, солодощі втіх, / і за потульні дотики й спокуси, / за непозбутній чоловічий гріх...» (2015, с. 639). Тому інколи в еротичних версах може йтися про механічне задоволення грубої сексуальної потреби: «і затиснувши ротом поцілунок ікринки, / шукаю, куди втулити: в піхву... чи мармурове вухо» (2015, с. 596) (не лякайтеся за Мовчана — ці рядки були надруковані вже у ХХІ столітті). Та для ліричного героя Мовчана тілесне єднання — це передусім високий злет тіла й духу в нерозривній їх єдності: «О вічна ваба оплодування, — / що охмелила навзаєм; / переступивши грань кохання, / я впився у єство твоє» (1999а, с. 25).

Кохання духовне й тілесне, балансування між різними його формами й рівнями, поєднаними в одному тексті, конденсується в Павла Мовчана в улюблених алегорично-символічних образах. Це й біблійний образ змія-спокусника, який знаходить конкретно-чуттєвий вияв у «непоетичних» плазунах-змійх: «Був день — пам'ятаєш плазучого змія? — / виткий, холодкавий, похітливий весь» (1999а, с. 106), — коли не розбереш (та чи й треба?), хто ж чи що це «витке, холодкаве, похітливе» — змії чи день? А ще є в любовно-erotичних віршах Мовчана «Спокусливець-змії, коліщатко гадюки, / хвиляста потвора, біжучий вогонь» (1999а, с. 562); «стовп, змережений під змія» (1999b, с. 74); «промінь ішов змійовими валами» (1999b, с. 99).

Безперечно, образ яблука, який часто зринає в поетових рядках про жіночу красу, про взаємини чоловіка й жінки («Пригадуєш, яблука в круглих долонях / і трепет, що пальці негнучі поймав»; «і яблука колін, / і губ гарячих млось» (1980, с. 114); «Гарячі яблука — зсередини — від спілля / червоно сплакали у сутінне замшілля, / та їх ізнов чомусь долоня проминула» (1999b, с. 73)), одразу асоціюється з тим самим біблійним міфом про змія та яблуко спокуси, хоча виводить далеко за його межі. Еротизм цього образу — завуальований, опосередкований.

Натомість значно тілесніший, еротичніший, сексуальніший індивідуалізований образ суниць, які метафорично окреслюють пиптики грудей, символізуючи їхню красу, ніжність і крихкість. Інколи ця метафора прямо вказує на жіночі груди («Суничини грудей» (1980, с. 114); «суничні груди — язиком торкати...» (1980, с. 637)), інколи опосередковано («Суничино терпка, жарка і недозріла, /

тверда моя рука / торкнулась твого тіла / і зринула — прости...» (1999а, с. 592)). А найчастіше прив'язки до грудей ніби немає, але суниці, «суничини» мають відчутний еротичний підтекст: «Іванку, сиплються суниці, / Лоскочуть солодко, Іва...» (1999а, с. 30); «І легко було нам траву розгортати, / холодну суницю шукати на двох...» (1999а, с. 106); «А з твоїх пучок капа тепер кров, / хоч ще учора сік точивсь суничний» (1999b, с. 85); «Суничник геть зів'яв — димить пеньок трухлявий» (1999а, с. 592)...

Певної індивідуалізації набуває також у Павла Мовчана традиційний для любовно-erotичної лірики образ лебедя. Ми звикли, що лебідь — це «він», коханий, і такий еротичний варіант цього образу є й у Мовчана, щоправда, він трапився лише один раз: «Пензель б'є по голові, / Коли лебідь оживає, / Коли лебідь — геть в крові, / Ледь повіки піднімає. / Вгору, вниз і — навпаки, / Більше долу, ніж угору...» (1999а, с. 31). Ще раз ідеться про лебедят як імовірний результат кохання (треба думати — двох «лебедів», «його» та «її»): «І будем в господу благать / Суцвіть і сутінків купелі, / І оселі для лебедят» (1999а, с. 32). Та переважно лебедем ліричний герой називає кохану чи наділяє її прикметами лебедя, акцентуючи, ймовірно, що саме «вона» є втіленням вірного та щирого кохання («Я ж не покину (її. — М. В.) на поталу, / Бо птицю лебедем зовуть» (1999а, с. 30); «І білий лебідь з рукава» (1999а, с. 30); «Звідки ти на полотні? / Сутінь шибку проломила, / І zostались на вікні / Велетенські твої крила. / О любя, лебедій / хвилястим плином ліній...» (1999а, с. 32)). Чистота, довершеність, краса коханої — такі асоціації викликає символіка образу лебедя в поезії П. Мовчана.

Одним із ключових образів поета є павутинка, яка летить у повітрі, майже не помітна, нетривка, залишаючи ледь відчутний доторк до обличчя, поєднуючи в собі довершеність миті, яку хочеться зупинити, продовжити в позачася, нагадування про скороминущість чогось велично-прекрасного з її мізерністю на тлі віковичної історії, спресованих тисячоліть, які не зауважують цю павутинку, відправляють її майже одразу в небуття. Такою павутинкою стає для ліричного героя, а тим паче — для світу, його кохання, що стає швидкоплинним, яким би тривалим воно не було: «Затримую слухом любові тонку павутину» (1999а, с. 311); «І лягають павутинки / і на очі, й на вуста...» (1999а, с. 535).

Але в поетичних рядках, як і в пам'яті ліричного героя Павла Мовчана, кохання закарбовується навечно, воно не лише в минулому, а й сучасне, лише зароджується, щоби, всупереч поступові часу, не залишитися в минулому, а знову розгортатися в майбутнє:

А все довкола мене удає,
що ми — чужі, що навіть не знайомі,
і що життя у кожного своє,

і не доводиться ніким ніхто нікому.
І я чиню безглуздя, що тулю
листки до губ, і гладжу кожен камінь,
і шепочу: — Люблю, люблю, люблю...
(1999b, с. 308)

Висновки. Дослідниками творчості Павла Мовчана були провідні літературознавці й літературні критики, однак жоден із них не виокремлював любовно-еротичні мотиви в його творчості. Проте цей тематично-мотивний пласт становить близько сотні творів у доробку поета (всього П. Мовчан написав близько тисячі творів), що спонукає звернути на них увагу. Любовно-еротичні мотиви нерозривно пов'язані з іншими мотивами творчості поета, передусім філософськими, є невід'ємним складником і виразником його світогляду.

Ліричний герой Мовчана неодноразово закохувався. Нам важко сказати, наскільки його любовна біографія корелює з реальною біографією поета, чи образи коханих є узагальненими образами кількох жінок, чи, навпаки, один прототип дав кілька художніх образів, і не вважаємо за потрібне чітко визначати це. Важливіше проаналізувати те, що маємо безпосередньо в текстах.

Ліричний герой перших збірок сприймав закоханість як проміжний етап до чогось значного, великого, тому з легкою ностальгією згадував про кохану, малював в уяві можливий розвиток любовної історії, аж до народження дитини як найдосконалішого результату цієї історії, однак не вважав згасле кохання непоправною втратою. Відчуття незворотності втраченого як найціннішого, найважливішого в житті приходять до ліричного героя з роками.

Любовно-еротична лірика П. Мовчана постає на перетині тисячо- і навіть мільйонлітньої історії неживої та живої матерії й енергії, у якій людське життя — непомітний часовий проміжок, що в найкращому разі залишить мізерний слід у загальному хаотичному поступі буття, це швидкоплинні прекрасні миттєвості, які закарбовуються в пам'яті й поетичному слові. Так кохання мить стає майже вічним, хоча би у свідомості ліричного героя, який із часом розуміє, що його взаємини з коханою — це найкраще й найдорожче, що було в житті, те, що становить «осереддя» його буття, надає цьому буттю сенсу серед до-вколишнього хаосу.

Тому поет оспівує кохання, возвеличує його, як і образи коханої, які постають духовно-тілесними ідеалами його поезії. Кохання постає як духовне й тілесне взаєморозчинення закоханих, містичне перетворення в одне ціле, коли час і простір не можуть розірвати такий зв'язок. Платонічність таких стосунків поєднується із еротично-сексуальними мотивами, яких поет не боїться попри табу на такі образи й мотиви в радянську добу, метафорично, завуальовано відтворюючи їх як апофеоз любовного єднання. Най-

частіше це спогади, сни, візії про те, що давно вже минуло, відійшло в небуття й повернути його неможливо. Однак у свідомості поета, у його версах давноминуле кохання, емоції, відчуття й почуття перетворюються в «живі», теперішні, вибудовуючи перспективу їх розвитку на майбутнє.

Любовно-еротичні мотиви в текстах Павла Мовчана отримують індивідуальне наповнення через повторювані образи-символи змія та яблука, які витворюють потужні асоціації з біблійними відповідними мотивами, образами сунічних ягід, які стають символом жіночих грудей і негріховності непоборного й такого природного, неминучого сексуального потягу. Продуктивний у творчості П. Мовчана образ павутинки безпосередньо в любовно-еротичних віршах указує на швидкоплинність прекрасного, неможливість ухопити, утримати красу, довершеність буття хоч би на мить, але від того прекрасне, кохання як вершина прекрасного стають ще ціннішими й важливішими для поета і його ліричного героя.

Покликання

- Бондар, М. (1995). Лірика. *Українська літературна енциклопедія* (Т. 3, с. 189–191). «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Васків, М. (Ред.-упор.). (2023). *Цілюща сіль самопізнання: статті про Павла Мовчана і його поезію*. Ярославів Вал.
Іванюк, Б. (2001). Лірика. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* (с. 292–293). Золоті литаври.
Ковалів, Ю. (Авт.-уклад.). (2007). Еротична лірика. *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1, с. 347). ВЦ «Академія».
Мовчан, П. (1989). *Осереддя: поеми та поезії*. Молодь.
Мовчан, П. (2024). *Бує день – пам'ятаєш плазучого змія?: еротична поезія*. Український пріоритет.
Мовчан, П. (1963). *Нате! Держлітвидав України*.
Мовчан, П. (1980). *Досвід: поезії*. Молодь.
Мовчан, П. (1999а). *Твори в трьох томах: Т. 1. Голос: поезії*. ВЦ «Просвіта».
Мовчан, П. (1999b). *Твори в трьох томах: Т. 2. Межовий камінь: поезії*. ВЦ «Просвіта».
Мовчан, П. (2015). *Серцевина: поезії*. Український письменник.

References (translated and transliterated)

- Bondar, M. (1995). Liryka [Lyrics]. *Ukrainska literaturna encyklopediia* [Ukrainian Literary Encyclopedia] (Vol. 3, pp. 189–191). "Ukrainska encyklopediia" im. M. P. Bazhana.
Ivaniuk, B. (2001). Liryka [Lyrics]. *Leksikon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva* (pp. 292–293). Zoloti lytavry.
Kovaliv, Yu. (Auth.-comp.). (2007). Erotychna liryka [Erotic lyrics]. *Literaturoznavcha encyklopediia* (Vol. 1, p. 347). VTs "Akademiia".
Movchan, P. (1963). *Nate!* [Get!]. Derzhlitvydav Ukrainy.
Movchan, P. (1980). *Dosvid: poezii* [Experience: poetry]. Molod.
Movchan, P. (1989). *Osereddia: poemy ta poezii* [Core: poems and poems]. Molod.
Movchan, P. (1999a). *Tvory v triokh tomakh: T. 1. Holos: poezii* [Works in three volumes: Vol. 1. Voice: Poems]. VTs "Prosvita".
Movchan, P. (1999b). *Tvory v triokh tomakh: T. 2. Mezhoviy kamin: poezii* [Works in three volumes: Vol. 2. Boundary Stone: Poems]. VTs "Prosvita".
Movchan, P. (2015). *Sertsevyna: poeziyi* [The Heart of the Tree: Poetry]. Ukrainskyi pismennyk.
Movchan, P. (2024). *Buv den — pamiatiaesh plazuchoho zmiia?: erotychna poeziia* [There was a day – remember the crawling serpent?: erotic poetry]. Ukrainskyi priorytet.
Vaskiv, M. (Ed.). (2023). *Tsiliushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist: statii* [The healing salt of self-knowledge: About Pavlo Movchan and his work: articles]. Yaroslaviv Val.

Mykola Vaskiv

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

**“WHEN LOVE STUBBORNLY INSISTS ON BEING IN A POEM”:
PAVLO MOVCHAN THE LOVE-EROTIC**

The relevance of the article is due to the focus on new aspects of the work of the classic of Ukrainian literature of the twentieth and twenty-first centuries Pavlo Movchan (born in 1939) — the love and erotic motifs, which significantly complement the understanding of his poetic world. The subject of the research was determined by the specifics of P. Movchan’s intimate lyrics and their role in the poet’s work and in Ukrainian literature. The research problems of the article are focused on the inseparable connection of love and erotic motives with the complex of dominant motives of the poet’s work, on their significant role in the artist’s work, on the glorification of love as the apotheosis of an existence, and the loss of love is perceived as the loss of the meaning of life. To solve the research problems, biographical, psychoanalytic, comparative, hermeneutic and formal (philological) research methods were used.

Research results. The poet glorifies love as the pinnacle of the lyrical subject’s existence. Memories about love and the idealized image of his beloved pass through all his work. Various obstacles arise on the way of love, which prompts us to perceive it as sweet torment, and this makes P. Movchan related to many poets of the past and present. With the passage of time, the feelings do not fade away, they crystallize more and more. The lyrical subject comes to the realization of the irreparability of the loss, the perception of the beloved as being of greatest value, which he can no longer be brought back in his life, but can still be enjoyed through memories, dreams, visions, etc.

Love for the lyrical subject is an inseparable spiritual and bodily unity, so eroticism, sexuality, sexual intercourse are integral components of his love lyrics. The poet conveys this in such a metaphorical, veiled form that it was not understood or recited by the censors of the Soviet era, who aimed to combat any manifestation of eroticism, which was then called “pornography”. The sanctity of spiritual and bodily unity for the poet is manifested in the fact that his loved ones most often receive the name Mary, being associated from time to time with the image of the Mother of God. Love and erotic inspiration in the poet’s poems are given to symbolic images of a serpent, apples, strawberries, cobwebs, etc. Love in the poetic world of P. Movchan is a brief moment in the immense stream of thousands of years of the history of inanimate and living matter and energy, but it is the most precious, the most valuable moment that gives meaning to human existence.

Keywords: Pavlo Movchan; lyrics; lyrical hero; love and erotic motives; images-symbols; oniric images.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2024